

Effect invoer kiesdrempel op Provinciale Staten en waterschappen

Citation for published version (APA):

Vissers, N. (2023). Effect invoer kiesdrempel op Provinciale Staten en waterschappen. *Nederlands Juristenblad*, (17), 1398-1402. Article 1161.

Document status and date:

Published: 08/05/2023

Please check the document version of this publication:

- A submitted manuscript is the version of the article upon submission and before peer-review. There can be important differences between the submitted version and the official published version of record. People interested in the research are advised to contact the author for the final version of the publication, or visit the DOI to the publisher's website.
- The final author version and the galley proof are versions of the publication after peer review.
- The final published version features the final layout of the paper including the volume, issue and page numbers.

[Link to publication](#)

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal.

If the publication is distributed under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license above, please follow below link for the End User Agreement:

www.umlib.nl/taverne-license

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us at:

repository@maastrichtuniversity.nl

providing details and we will investigate your claim.

Effect invoer kiesdrempel op Provinciale Staten en waterschappen

Nora Vissers¹

De afgelopen Provinciale Staten- en waterschapsverkiezingen resulteerden in de opkomst van nieuwe partijen, zetelverlies voor gevestigde partijen en de voortzetting van een hoge mate van versnippering. Zou een aanpassing van de Kieswet kunnen helpen bij het inperken van de fragmentatie?

Een beperkte aanpassing van de Kieswet had een beduidend verschil kunnen maken bij de gemeenteraadsverkiezingen van 2022.² Naar aanleiding van de evaluatie van de gemeenteraadsverkiezingen heeft de Minister van Binnenlandse Zaken, Hanke Bruins Slot, afgelopen september een wetsvoorstel aangekondigd tot wijziging van de Kieswet.³ Het voorstel is 16 februari in internetconsultatie gebracht.⁴ Het voorziet in de instelling van een kiesdrempel voor alle verkiezingen, niet alleen die van de Tweede Kamer, ter hoogte van de kiesdeler. De kiesdeler is het aantal uitgebrachte stemmen gedeeld door het aantal beschikbare zetels.⁵ Momenteel kunnen partijen die de kiesdrempel niet hebben gehaald bij de verdeling van restzetels alsnog een zetel krijgen, het voorstel zou dit uitsluiten.

Hoe zou een kiesdeler ter hoogte van de kiesdrempel de uitslag van de afgelopen Provinciale Statenverkiezingen hebben beïnvloed?

Gezien de huidige fase waarin het voorstel zich bevindt, zal het nog even duren voordat deze wijziging van de Kieswet daadwerkelijk tot stand komt. Indien dit wetsvoorstel al was ingevoerd vóór de afgelopen Provinciale Statenverkiezingen, hoe zou een kiesdeler ter hoogte van de kiesdrempel dan de uitslag hebben beïnvloed? Wat

voor effect zou dit hebben gehad op de uitslagen van de waterschapsverkiezingen? Dit artikel beschouwt of de voorgestelde wetswijziging daadwerkelijk de beoogde doelen zou behalen.

Versnippering tegenhouden

Voordat wordt gekeken naar de potentiële effecten van een dergelijke wetswijziging, zal eerst de aanleiding voor deze wetswijziging worden geschetst. De achterliggende gedachte van dit wetsvoorstel is om fragmentatie tegen te gaan op lokaal en regionaal niveau.⁶ Het is welbekend dat versnippering van het politieke landschap prominent is op nationaal niveau, met de vertegenwoordiging van maar liefst twintig verschillende fracties en groepen in de Tweede Kamer. De gemeenteraadsverkiezingen van vorig jaar toonden echter dat ook fragmentatie op lokaal niveau hoog is.⁷ Het aantal vertegenwoordigde partijen binnen de gemeenteraden blijft groeien en de gemiddelde fractiegrootte blijft krimpen.⁸ Vooral het aantal eenmansfracties neemt na iedere verkiezing toe.

Hetzelfde fenomeen is waarneembaar bij de Provinciale Statenverkiezingen. De mate van versnippering stijgt. In totaal zijn er 171 fracties verkozen, waarvan bijna een kwart een eenmansfractie is. Vergeleken met 145 verkozen fracties en 21 eenmansfracties na de verkiezingen in 2019, is dit een aanzienlijke stijging. De uitslag komt neer op de vertegenwoordiging van gemiddeld 14,25 fracties per Provinciale Staten en een gemiddelde fractiegrootte van 3,3 zetels (zelfs 2,7 gemiddeld wanneer de grootste partij BBB niet wordt meegerekend). Een fractie van drie is gering wanneer er tussen de 39 en 55 zetels te verdelen zijn in de Provinciale Staten, afhankelijk van het inwoneraantal van de provincie. Ter vergelijking, de gemiddelde fractiegrootte in de Tweede Kamer is 7,5.⁹ Hierin moet wel worden meegenomen dat er bij de Tweede Kamer honderdvijftig zetels te verdelen zijn, dus deze 'gemiddelde fractie' zou over 5%

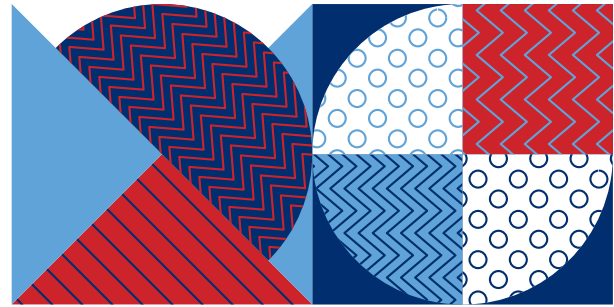
van de zetels beschikken. De 'gemiddelde fractie' van de Provinciale Staten beschikt over 7% van de zetels.

Provinciale Statenverkiezingen	2019	2023
Totaal aantal verkozen fracties	145	171
Gemiddeld aantal fracties per Provinciale Staten	12,1	14,3
Gemiddelde fractiegrootte (als % van te verdelen zetels)	3,9 (8,1%)	3,3 (6,9%)
Aantal eenmansfracties	21	40

De uitslagen van de waterschapsverkiezingen tonen eveneens een versnipperd politiek landschap. Nederland telt 21 waterschappen waar, per waterschap, tussen de 19 en 26 zetels te verdelen zijn. Er zijn in totaal 199 fracties verkozen, waarvan een derde eenmansfracties zijn. De gemiddelde fractiegrootte ligt ruim onder de drie zetels. Wanneer de fractiegrootte in verhouding met de te verdelen zetels wordt gebracht, hebben de waterschapsfracties gemiddeld wel een groter aandeel dan de Provinciale Staten (11%).

Waterschapsverkiezingen 2023	
Totaal aantal verkozen fracties	199
Gemiddeld aantal fracties per Waterschap	9,48
Gemiddelde fractiegrootte (als % van te verdelen zetels)	2,7 (11%)
Aantal eenmansfracties	69

Versnippering is, als neveneffect van ons stelsel van evenredige vertegenwoordiging, niet per definitie ongewenst. De vertegenwoordiging van veel verschillende partijen is slechts een resultaat van weinig barrières voor politieke partijen (lage of geen kiesdrempel) en volatiele kiezers.¹⁰ Het laatste kan geduid worden door de toegenomen autonomie van kiezers.¹¹ De deelname van veel politieke partijen betekent dat kiezers kunnen stemmen op een partij die nauw aansluit bij hun politieke voorkeuren. De vertegenwoordiging van veel verschillende partijen zorgt

ervoor dat weinig stemmen verloren gaan aan partijen die uiteindelijk geen zetel behalen. Hierdoor kan fragmentatie juist de legitimiteit en representativiteit van het bestuur vergroten.¹²

Een hoge mate van fragmentatie kan toch zorgelijke gevolgen hebben voor de kiezers, bestuurders en volksvertegenwoordigers. In haar eindrapport kaart de Staatscommissie parlementair stelsel aan dat burgers de versnippering problematisch vinden.¹³ De kiezer vindt dat er te veel partijen zijn, hoofdzakelijk omdat het hoge aantal

Een hoge mate van fragmentatie kan zorgelijke gevolgen hebben voor de kiezers, bestuurders en volksvertegenwoordigers

partijen de keuze bij verkiezingen bemoeilijkt.¹⁴ Vanuit het perspectief van de bestuurder kan versnippering ook problemen veroorzaken. Een steeds verder krimpende fractiegrootte kan namelijk coalitievorming vertragen.¹⁵ Wanneer er sprake is van een hogere mate van fragmentatie kan dit de kans op bestuurscrises bij gemeenten vergroten.¹⁶ Als het vertegenwoordigende orgaan voorname-

Auteur

1. Mr. N. Vissers werkt als docent-promovenda aan de sectie Staatsrecht van de Universiteit Maastricht.

Noten

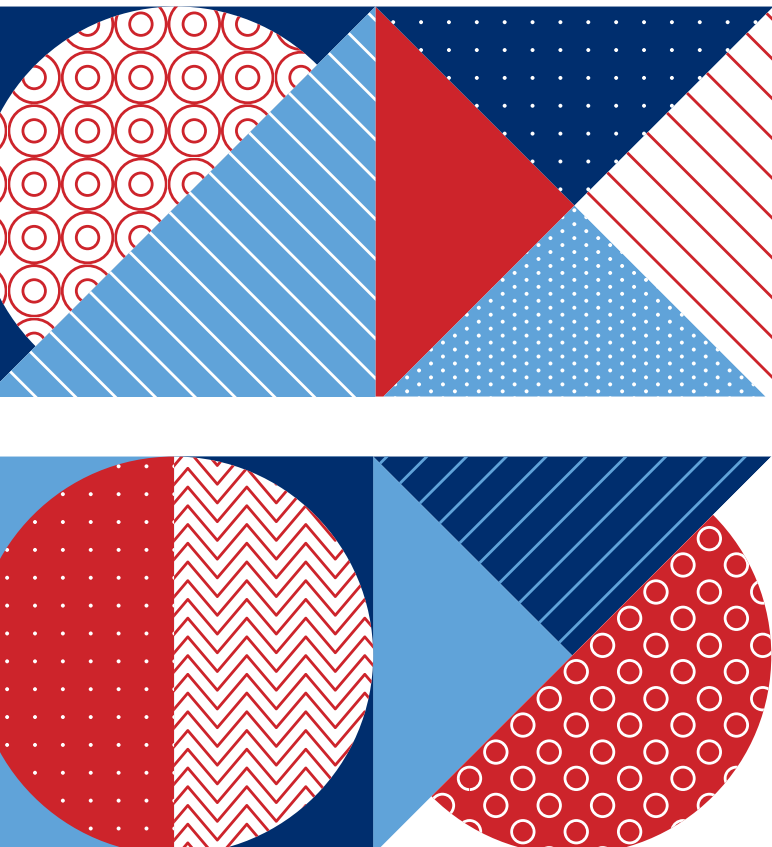
- N. Vissers, *Kiesdeler als kiesdrempel bij gemeenteraadsverkiezingen: oplossing tegen het probleem van versnippering?*, Policy Paper Montesquieu Instituut, september 2022.
- 'Restzetel alleen na halen van kiesdrempel', binnenlandsbestuur.nl, 1 oktober 2022.
- Het conceptwetsvoorstel en begeleidend schrijven zijn te raadplegen via internetconsultatie.nl/kieswetdiversen/b1. 'Wet aan-

scheping strafbaarstelling ronselen en vereisten toewijzing restzetels'.

- Art. P 5 Kieswet.
- Memorie van toelichting, versie (internet) consultatie, p. 5.
- S. Frijters & J. van den Berg, 'Versnippering gemeenteraden zet door: maar liefst 592 eenmansfracties', *de Volkskrant* 18 maart 2022.
- R. Gradus, T. Budding & E. Dijkgraaf, 'Lokale democratie: opkomst lokale partijen en politieke fragmentatie', *Bestuurswetenschappen* 2021/75, afl. 3, p. 5-17.
- Voor dit gemiddelde zijn de afsplitsingen na de verkiezingen meegerekend. Wanneer er louter naar de verkiezingsuitslag gekeken wordt, komt het gemiddelde op 8,8 uit.

- S. Beyens, S. Otjes & M. van de Wardt, 'Fractionalisatie, volatilitieit en nieuwe partijen', *Res Publica* 2017/59, afl. 1, p. 103-118.
- T. van der Meer, *Niet de kiezer is gek*, Spectrum 2017.
- M. Schultz & P. Frissen, *Politieke fragmentatie: Balanceren tussen effectiviteit, legitimiteit en representativiteit*, NSOB 2017.
- Staatscommissie parlementair stelsel, *Lage Drempels, Hoge Dijken: Democratie en rechtsstaat in balans*, Amsterdam: Boom 2018, p. 122.
- P. Dekker & J. den Ridder, *Lastige kwesties: Acht focusgroepen over vertegenwoordiging en stemmen* (SCP-publicatie),

- Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau 2018. J. ter Berg & Y. Schothorst, *Burgers over representatie en niet-stemmen* (Kwalitatief onderzoek ten behoeve van het Sociaal en Cultureel Planbureau), Amsterdam: Kantar Public 2017.
- S. Otjes, J. de Natirs & M. Allers, *De duur van formaties en de lengte van college-akkoorden: Bestuurlijke en politieke complexiteit in gemeenten*, Rijksuniversiteit Groningen 2021.
 - J. Lunsing & M. Herweijer, 'Politieke fragmentatie in Nederlandse gemeenten', *Bestuurswetenschappen* 2016/70, afl. 1, p. 5-16.

© Shutterstock

lijk uit meerdere kleine fracties bestaat kan dit haar controlefunctie onder druk zetten. Een kiesdrempel zou een mogelijke uitkomst bieden om deze nadelen van versnippering te verhelpen.

De Staatscommissie ontraadt een matige verhoging van de kiesdrempel voor de Tweede Kamerverkiezingen, van bijvoorbeeld 5%, omdat deze onvoldoende effectief zou zijn. Bij de nationale verkiezingen zou pas een forsere verhoging, die afbreuk doet aan de representativiteit, het aantal fracties daadwerkelijk verminderen.¹⁷ Deze overweging is relevant om in acht te nemen voor de beoordeling van de voorgestelde wijziging van de Kieswet. De instelling van een kiesdrempel bij de Provinciale Staten- en waterschapsverkiezingen dient wel doelmatig te zijn, ander is het onnodig om de Kieswet aan te passen.

Kiesdeler als kiesdrempel

Waar de kiesdeler op nationaal niveau als kiesdrempel fungeert ($1/150 = 0,67\%$), heeft de Kieswet geen soortgelijke drempel ingesteld voor niet-landelijke verkiezingen.¹⁸ De voorgestelde aanpassing van de Kieswet zou op dezelfde wijze een kiesdrempel introduceren bij de gemeente-, Provinciale Staten- en waterschapsverkiezingen. Partijen die minder stemmen halen dan de kiesdeler zouden uitgesloten worden van de restzetelverdeling, met andere woorden, geen restzetel zonder volle zetel. Momenteel geldt deze regel uitsluitend voor de Tweede Kamerverkiezingen:

‘Indien het betreft de verkiezing van de leden van de Tweede Kamer, komen bij deze toewijzing niet in aanmerking lijsten waarvan het stemcijfer lager is dan de kiesdeler.’¹⁹

Het voorstel zou deze bepaling van het wetsartikel wijzigen, zodat deze luidt:

‘De restzetels worden niet toegewezen aan lijsten waarvan het stemcijfer lager is dan de kiesdeler.’

Dit voorstel zou de huidige verschillende manieren van restzetelverdeling op nationale, provinciale en lokale verkiezingen gelijktrekken.

Zoals geschetst is deze inperking eveneens van belang voor de niet-landelijke verkiezingen. Naar aanleiding van vragen van Tweede Kamerlid Joost Sneller²⁰ heeft minister Bruins Slot onderzocht hoeveel fracties in de gemeenteraden een zetel hebben bemachtigd zonder de kiesdeler te behalen.²¹ In 75 gemeenten zijn er 89 partijen die nu vertegenwoordigd zijn zonder dat ze de kiesdeler behaalden bij de verkiezingen in 2022. De afwezigheid van een kiesdrempel zorgt er dus voor dat het gemakkelijker is om in de gemeenteraad, Provinciale Staten of waterschappen te komen met één zetel, als eenmansfractie. Met inachtneming van de uitslag van de gemeenteraadsverkiezingen, zou een kiesdrempel ter hoogte van de kiesdeler in ieder geval op lokaal niveau effectief zijn om de fragmentatie, en bijbehorende complicaties, aan te pakken.²²

Bescheiden impact, belangrijke waarborg

Welke invloed zou deze voorgestelde aanpassing van de Kieswet hebben gehad op de uitslagen van de afgelopen Provinciale Statenverkiezingen? Voor deze analyse wordt slechts gekeken naar de aangepaste zetelverdeling op basis van de voorgestelde wijziging van artikel P 7. Per provincie is gekeken naar het aantal partijen wier lijsten de kiesdeler niet hebben behaald, maar wel een restzetel toebedeeld hebben gekregen. Indien de wet in werking treedt, bestaat de mogelijkheid dat kiezers strategischer gaan stemmen²³ of dat bepaalde partijen besluiten om niet deel te nemen. Voor deze berekeningen worden de eventuele gedragseffecten van deze voorgestelde Kieswet wijziging echter niet meegenomen.

Van de totaal 171 fracties die plaatsnemen in de twaalf Provinciale Staten, zijn er maar drie door middel van een restzetel binnengekomen. Dit zijn de gezamenlijke lijst van de ChristenUnie/SGP in Noord-Brabant, 50PLUS in Utrecht en de regionale partij Provinciaal Belang Fryslân in Friesland. In deze drie provincies had de voorgestelde Kieswetwijziging ervoor gezorgd dat er één fractie minder in de Staten zou zitten.

Provincie	Aantal zetels	Aantal partijen	Aantal partijen met kiesdrempel	Vershil
Utrecht	49	15	14	-7%
Noord-Brabant	55	15	14	-7%
Friesland	43	14	13	-7%

De impact van een aangepaste restzetelverdeling zou voor deze Provinciale Statenverkiezingen bescheiden zijn geweest. Toch moet de potentiële invloed van de Kieswetwijziging niet onderschat worden. In iedere provincie waren er namelijk een of meerdere partijen die nét onder

de grens zaten om in aanmerking te komen voor een restzetel. De aanpassing van de Kieswet zou vooral fungeren als een waarborg tegen de excessen van versnippering. Ten opzichte van de vorige Provinciale Statenverkiezingen is de fragmentatie verder toegenomen. Er zijn meer fracties verkozen, deze zijn gemiddeld gezien kleiner en het aantal eenmansfracties is bijna verdubbeld. Indien deze trend zich doorzet zal de aangepaste restzetelverdeling garanderen dat er ten minste een ondergrens is voor het aantal stemmen dat partijen moeten behalen. Zonder minimale kiesdrempel ter hoogte van de kiesdeler kan de fragmentatie nog makkelijker toenemen.

Wijziging voor Waterschappen

De voorgestelde wijziging van de Kieswet zou een significantere impact hebben gehad op de uitslag van de waterschapsverkiezingen. In het overgrote merendeel van de waterschappen hebben een of meerdere fracties zonder de kiesdeler te halen een zetel toebedeeld gekregen. Met 24 restzetels voor partijen onder de kiesdeler is dit ongeveer 1,14 zetel per vertegenwoordigend orgaan. Indien de geopperde restzetelverdeling al van toepassing was geweest, zouden er gemiddeld gezien 8,3 partijen deelnemen in plaats van 9,5 per vertegenwoordigend orgaan.

	Zonder kiesdrempel	Met kiesdrempel	Vershil
Verkozen fracties	199	175	-12%
Eenmansfracties	69	45	-35%
Gemiddeld aantal fracties	9,5	8,3	-12%
Gemiddelde fractiegrootte	2,7	3,0	12%

Voor vijf van de waterschappen zou de voorgestelde wijziging vooral een aanzienlijke invloed hebben gehad. In de waterschappen van Limburg, Noorderzijlvest, Brabantse Delta, Rivierenland en Hollandse Delta worden meerdere partijen vertegenwoordigd die geen 'volle zetel' hebben behaald. Limburg is vooral een uitschieter: zeven eenmansfracties zitten in het Waterschap Limburg op basis van een restzetel. Dit is deels te duiden door het relatief hoge aantal verkiesbare partijen, namelijk achttien, terwijl er zich voor de meeste waterschappen tussen de elf en dertien partijen verkiesbaar stellen. De helft van deze ver-

kiesbare partijen in Limburg zijn de lokale 'Waterbelang'-partijen, informeel gelieerd aan het CDA.²⁴ Van de totaal negen vertegenwoordigers die onder de naam 'Waterbe-

De aanpassing van de Kieswet zou vooral fungeren als een waarborg tegen de excessen van versnippering

lang' deelnemen in het waterschap zijn er vijf op basis van een restzetel binnengekomen. Deze wettelijke doch dubieuze constructie profiteert dus van de huidige manier van restzetelverdeling.

Waterschap	Te verdelen zetels	Aantal partijen	Aantal partijen met kiesdrempel	Vershil
Limburg	26	16	9	-44%
Noorderzijlvest	19	9	7	-22%
Brabantse Delta	27	10	8	-20%
Rivierenland	26	10	8	-20%
Hollandse Delta	26	13	11	-15%

Kijk verder dan de Kieswet

In de concept-memorie van toelichting van het ter internetconsultatie gelegde wetsvoorstel realiseert de regering zich dat de voorgestelde wetswijziging niet zonder meer de trend van versnippering zal tegengaan.²⁵ Om de zorgelijke aspecten van versnippering tegen te gaan, zullen er nog andere maatregelen getroffen moeten worden. Verdergaande wijzigingen in de Kieswet, bijvoorbeeld een hogere kiesdrempel, zouden botsen met de grondwettelijk vastgelegde evenredige vertegenwoordiging.²⁶ Een kiesdrempel vormt een barrière voor politieke partijen bij de zetelverdeling na de verkiezingen. Er zou eveneens concre-

17. Staatscommissie Parlementair Stelsel 2018, p. 123.

18. Art. P 7 lid 2 Kieswet.

19. Art. P 7 lid 2 Kieswet.

20. *Handelingen II* 2021/22, 35546, nr. 73, item 19, p. 7.

21. Brief van de Minister van Binnenlandse Zaken van 30 september 2022 'Uitkomsten evaluatie gemeenteraadsverkiezingen 2022' (*Kamerstukken II* 2022/23, 35165, nr. 50).

22. N. Vissers, *Kiesdeler als kiesdrempel bij gemeenteraadsverkiezingen: oplossing tegen het probleem van versnippering?*,

Policy Paper Montesquieu Instituut, september 2022.

23. A. Slinko & S. White, 'Proportional Representation and Strategic Voters', *Journal of Theoretical Politics* 2010/22, afl. 3, p. 301-332.

24. Lees meer over hoe deze constructie werkt: J. van den Broek, 'Waterschapsverkiezingen: "Noord-Koreaanse toestanden"', *1limburg* 6 maart 2023, 1Limburg.nl; P. van der Steen & J. Dohmen, 'In Limburg doen CDA'ers onder andere vlag mee aan waterschapsverkiezingen', *NRC* 15 februari 2023,

nrc.nl.

25. MvT, versie (internet)consultatie, p. 5.

26. Art. 129 lid 2 Gw legt vast dat de Provinciale Staten- en gemeenteraadsleden op grondslag van evenredige vertegenwoordiging gekozen worden. Dit kiesstelsel is ook grondwettelijk verankerd voor de Eerste en Tweede Kamerverkiezingen op basis van art. 53 lid 1 Gw. Bij de grondwetswijziging van 1917 werd evenredige vertegenwoordiging ten grondslag gelegd voor de verkiezingen van de Tweede Kamer, de Provinciale Staten en de gemeenteraad. Voor de

verkiezingen van het algemeen bestuur van de waterschappen is er is geen dergelijke grondwettelijk verankerde verplichting tot evenredige vertegenwoordiging. Echter, de evenredige vertegenwoordiging bij de waterschappen wordt gewaarborgd doordat de zetelverdeling voor de 'categorie ingezetenen' vertegenwoordigers van het algemeen bestuur op dezelfde wijze geschiedt als de Provinciale Staten- en gemeenteraadsverkiezingen, vastgelegd in Afdeling II, Hoofdstuk P § 2 Kieswet.

ter nagedacht kunnen worden over de *ex ante* barrières voor politieke partijen om zich verkiesbaar te stellen. De Staatscommissie heeft voorstellen gedaan ten aanzien van een hogere drempel voor deelname aan de Kamerverkiezingen, waaronder het verhogen van de waarborgsom en het aantal ondersteuningsverklaringen.²⁷ Soortgelijke voorstellen zouden de mate van versnippering bij overige verkiezingen eventueel kunnen dempen.²⁸

Om de zorgelijke aspecten van versnippering tegen te gaan, zullen er nog andere maatregelen getroffen moeten worden

Uiteindelijk zullen de verschillende vertegenwoordigende organen vooral zelf moeten bepalen over hoe in de praktijk om te gaan met het groeiende aantal kleinere fracties. De taken van gemeenteraadsleden, statenleden en leden van het algemeen bestuur van een waterschap zijn uiteraard niet identiek. Fragmentatie kan per vertegenwoordigend orgaan voor verschillende problemen zorgen, waardoor het belangrijk is dat de wijze waarop omgegaan wordt met een hoog aantal politieke fracties toegespitst is op de moeilijkheden die zich daar voordoen. Aanpassingen zouden op formele wijze kunnen plaatsvinden door de werkwijze van de Provinciale Staten en het algemeen bestuur van de waterschappen te evalueren en hervormen.²⁹ Partijen zouden ook onderling afspraken kunnen maken over samenwerkingen op bepaalde dossiers. Los

van een kiesdrempel, of juist in combinatie met, zijn er verschillende mogelijkheden om de nadelige implicaties van versnippering aan te pakken.³⁰

We moeten niet verwachten dat sleutelen aan de Kieswet dé oplossing biedt tegen problemen van politiek functioneren, sterker nog, het is essentieel om veranderingen van het kiesstelsel met kritische blik te beschouwen. De invoering van een kiesdrempel ter hoogte van de kiesdeler zal, afhankelijk van het gremium, in meer of mindere mate de politieke fragmentatie inperken. Deze beperkte wijziging tracht geen radicale invloed te hebben, het is slechts een zekerheid dat de partijen die uiteindelijk deelnemen in de politieke arena daar op eigen kracht zijn gekomen. •

²⁷. Staatscommissie Parlementair Stelsel 2018, p. 123-124.

²⁸. Voor de provinciale staten en de waterschapsverkiezingen bedragen de waarborgsommen respectievelijk € 1.125 en € 225 (art. H 13 & H 13a). Een partij die voor het eerst deel wil nemen aan de Provinciale Staten- of waterschapsverkiezingen moet, onder de huidige wetgeving, ten minste dertig verklaringen overleggen per kieskring (art. H 4(1)(d) Kieswet). Iedere waterschap

vormt één kieskring en de meeste provincies vormen ook een enkele kieskring (art. E 1 Kieswet).

²⁹. Zie ter vergelijking een voorstel voor de aanpassing van het commissiestelsel van de Tweede Kamer: H. Broeksteeg, 'Wetgeving als sluitpost?', *De Hofvijver* 29 augustus 2022.

³⁰. S. Otjes, 'Vijf creatieve alternatieven voor een kiesdrempel', *stukroodvlees.nl*, 15 december 2022.